

Tomasz Jelonek

 <https://orcid.org/0000-0002-4771-0021>

 tomasz.jelonek@uj.edu.pl

UNIwersytet Jagielloński

 <https://ror.org/03bqmcz70>

Tożsamość tradycyjnej społeczności wiejskiej utrwalona w tekstach kultury (na przykładzie nieoficjalnych nazw własnych)

 <https://doi.org/10.15633/tes.11205>

ABSTRAKT

Tożsamość tradycyjnej społeczności wiejskiej utrwalona w tekstach kultury (na przykładzie nieoficjalnych nazw własnych)

Główny cel artykułu stanowi próba przybliżenia utrwalonych w tekstach kultury, czyli w nieoficjalnych nazwach własnych, elementów tożsamości tradycyjnej społeczności wiejskiej. Materiał językowy stanowią m.in. różne kategorie nazw własnych (np. nazwy części wsi i przysiółków, mikrotoponimy, określenia małych obiektów architektury sakralnej), które zgromadzono podczas badań terenowych prowadzonych w latach 2011–2024 na obszarze gminy Wręczyca Wielka, w województwie śląskim. Na podstawie analizy zgromadzonego materiału onimicznego stwierdzono m.in., że nieoficjalne nazwy własne stanowią przekazywane z pokolenia na pokolenie teksty kultury, które nie tylko archiwizują świat dawnych realiów wiejskich i charakterystyczny obraz gminy, lecz także oddziałują na wyobraźnię i emocje rdzennych mieszkańców.

SŁOWA KLUCZOWE: tożsamość, tradycyjna społeczność wiejska, tekst kultury, nieoficjalna nazwa własna, gmina Wręczyca Wielka

ABSTRACT

Identity of traditional rural community written down in cultural texts (on the example of informal proper names)

The main purpose of this article is the attempt of description of elements of traditional rural community identity which are written down in cultural texts i. e. in the informal proper names. The inquiring sight contains different categories of proper names (e. g. names of parts of the village and hamlets, microtoponyms, names of small objects of sacred architecture). These names were collected during the geographical exploration from 2011 to 2024 in Wręczyca Wielka community in Silesian Province. On the strength of analysis of the onimic material it could be claimed that informal proper names are cultural texts passed from generation to generation which not only archive the world of former rural reality and characteristic picture of Wręczyca Wielka community but also influence on imagination and emotions of natural inhabitants.

KEYWORDS: identity, traditional rural community, cultural text, informal proper name, Wręczyca Wielka community

Postępujące przemiany cywilizacyjno-społeczne oraz szerzące się procesy globalizacyjne przyczyniły się do tego, że przyrodniczo-kulturowy krajobraz wsi XXI wieku znacznie odbiega od wizerunku dawnych mikrowspólnot. Warto jednak podkreślić, że świat tradycyjnych, wiejskich realiów wciąż funkcjonuje we wspomnieniach najstarszego pokolenia, któremu znane są nie tylko zdobycze współczesnej techniki, lecz także fundamenty szeroko pojętej kultury ludowej.

Społeczność dawnej wsi – jak podają respondenci – znacznie różniła się od ludności zamieszkującej ośrodki miejskie. Członków tradycyjnych mikrowspólnot na tle mieszkańców miast wyróżniał nie tylko przekazywany z pokolenia na pokolenie „tradycjonalizm kulturowy”¹, ale również jednorodny układ struktury zawodowo-społecznej, niewielka mobilność² oraz niski poziom wykształcenia. Wspomniany tradycjonalizm w zakresie kultury – jak twierdzi Halina Kurek – przejawiał się m.in. w pielęgnowaniu folkloru, podtrzymywaniu dawnych obyczajów, zachowywaniu wierzeń i przesądów oraz w poszanowaniu dla stroju regionalnego, który oprócz gwary stanowił jeden z najważniejszych wyznaczników tożsamości³. Charakteryzując dawną społeczność wiejską, nie można też nie wspomnieć o głębokiej religijności „prostych ludzi”, ich bogatym życiu duchowym, poszanowaniu dla pracy na roli i życiu w zgodzie z naturą. Ponadto członków tradycyjnych mikrowspólnot wyróżniało oddanie dla rodziny, poczucie wspólnotowości i silny, emocjonalny związek z „małą ojczyzną”⁴. Zarysowane wcześniej „fundamenty ludowej tożsamości”⁵ znajdują także odzwierciedlenie w systemie aksjologiczno-normatywnym dawnej, wiejskiej

1 Por. H. Kurek, *Tożsamość kulturowa polskiej wsi w epoce globalizacji i przemian społeczno-ekonomicznych*, w: *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst”*, Kraków, 27–28 września 2013 r., red. M. Rak, K. Sikora, Kraków 2014, s. 48.

2 Por. W. Lubaś, *Dialektologia wiejska. Przedmiot. Zakres. Metoda*, „Język Polski” 63 (1983), z. 4–5, s. 274.

3 Zob. H. Kurek, *Tożsamość kulturowa polskiej wsi*, s. 48.

4 Zob. H. Kurek, *Tożsamość kulturowa polskiej wsi*, s. 48–52; H. Pelcowa, *Dziedzictwo leksykalne wyznacznikiem tożsamości regionu lubelskiego*, Lublin 2023, s. 167–183; por. I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa 2013, s. 438.

5 H. Kurek, *Tożsamość kulturowa polskiej wsi*, s. 48.

wspólnoty, który – jak twierdzi Halina Pelcowa – opiera się na Dekalogu. Wspomniana badaczka na podstawie analizy wypowiedzi gwarowych najstarszego pokolenia mieszkańców regionu lubelskiego stwierdziła, że w układzie tym mieści się nie tylko gwara i rozbudowana sfera zwyczajowo-wierzeniowo-obrzędowa, lecz także „rodzina, dom, praca, Bóg, modlitwa oraz uczciwość, wierność, prawda, sprawiedliwość, szacunek dla innych ludzi, miłość, skromność, pokora, gościnność, solidaryzm społeczny i kontakty międzyludzkie”⁶. Zdaniem Kurek za element kultury ludowej, który w przeszłości spajał „grupową tożsamość chłopską w jeden mikroobszar języka i kultury”⁷, należy uznać gwarę⁸. W tym miejscu warto podkreślić, że bogactwo kodu dialektalnego stanowiącego jeden z filarów tożsamości dawnej mikrowspólnoty⁹, realizuje się nie tylko na płaszczyźnie leksyki dyferencyjnej czy w zakresie systemu fonetyczno-fonologicznego, morfologii lub składni, lecz także w przekazywanym z pokolenia na pokolenie nieoficjalnym systemie onimicznym.

Główny cel niniejszego artykułu stanowi próba przybliżenia utrwalonych w tekstach kultury wybranych elementów tożsamości mieszkańców dawnej, tradycyjnej wsi. Za wspomniane teksty uznano funkcjonujące głównie w polszczyźnie mówionej członków mikrowspólnot nieformalne nazwy własne, np. *Palestyna*, *Dziadownia*, *Boża Męka*, *Osinki*, *Błękitny Krzyż*, *Kapliczka Powstańcza*, *Kapliczka w Ogrójcu*.

Materiał onimiczny stanowią różne kategorieropriów, które zgromadzono w trakcie badań terenowych prowadzonych, m.in. z wykorzystaniem metody fokusowej¹⁰, w latach 2011–2024 w gminie Wręczyca Wielka położonej na północy województwa śląskiego w powiecie kłobuckim¹¹. I tak analizie poddano ponad tysiąc mikrotoponimów, ponad 60 nazw części wsi oraz ponad

6 H. Pelcowa, *Dziedzictwo leksykalne*, s. 167.

7 H. Kurek, *Gwara – wartość podstawowa wiejskiego obszaru językowo-kulturowego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 49 (2004), s. 247; por. B. Grabka, R. Kucharzyk, *Dialekty i ich status w polskiej kulturze*, w: *W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołębiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej*, red. S. Cygan, Kielce 2007, s. 60–68.

8 Por. H. Kurek, *Gwara*, s. 247.

9 Por. B. Grabka, R. Kucharzyk, *Dialekty i ich status*, s. 60.

10 Szerzej na temat metody fokusowej w kontekście badań mowy mieszkańców wsi pisała m.in. Helena Grochola-Szczepanek. Zob. H. Grochola-Szczepanek, *Badania fokusowe mowy mieszkańców wsi*, „Socjolingwistyka” 20 (2006), s. 19–35.

11 W skład gminy wchodzi 26 wsi: Bieżeń, Borowe, Bór Zapilski, Brzezinki, Czarna Wieś, Długi Kąt, Golce, Grodzisko, Hutka, Jezioro, Kalej, Klepaczka, Kuleje, Nowa Szarlejka, Nowiny, Pierzchno, Piła Druga, Piła Pierwsza, Puszczew, Szarlejka, Truskolasy, Węglowice, Wręczyca Mała, Wręczyca Wiel-

60 określeń obiektów małej architektury sakralnej¹². Wymienione proprialne znaki językowe analizowano w kontekście „danych przyjęzycznych”¹³, tj. ludowych podań, historii, legend, wspomnień czy innych nieoficjalnych wypowiedzi, które uzyskano od przedstawicieli najstarszego pokolenia mieszkańców gminy podczas eksploracji. W trakcie analizy materiału onimicznego korzystano także z różnego rodzaju opracowań historyczno-etnograficznych i materiałów źródłowych¹⁴, np. kronik kół gospodyń wiejskich. Treści zawarte w tzw. regionaliach znacznie poszerzyły kontekst kulturowy poszczególnych nazw własnych.

Ponieważ w tytule artykułu pojawiają się terminy: *tożsamość*, *tekst kultury* i *nieoficjalna nazwa własna*, wymagają one krótkiej charakterystyki. I tak ramy definicyjne *tożsamości* przyjęto za Waldemarem Żarskim. Zdaniem badacza jest to „względnie trwała identyfikacja grupy ludzi z określonym układem

ka, Wydra, Zamłyń. Szerzej na temat gminy autor pisze w odrębnym opracowaniu. Zob. T. Jelonek, *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, Kraków 2018, s. 23–41.

12. Specyfika mikrotoponimów, nazw części wsi oraz określeń małych obiektów architektury sakralnej z obszaru gminy Wręczyca Wielka została omówiona przez autora w kilku pracach. Zob. T. Jelonek, *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, s. 103–228; T. Jelonek, *Słownik mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka*, Kraków 2018; T. Jelonek, *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w wiejskich toponimach (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim)*, „Stylistyka” 33 (2024), s. 23–39; T. Jelonek, *Nazwy części wsi w polszczyźnie mieszkańców gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim. Tradycja i zmiana*, w: *Od tradycji do antytradycji*, red. E. Horyń, S. Koziara, E. Młynarczyk, M. Puda-Blokesz, Kraków 2024, s. 203–218 (Dialog z Tradycją, 10); T. Jelonek, *Nazwy kapliczek i krzyży przydrożnych na tle kultury ludowej*, „Perspektywy Kultury” 44 (2024) nr 1, s. 443–462.

13. Por. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009, s. 14.

14. Zob. np. A. Adamski, *Górnictwo rud żelaza w regionie częstochowskim*, Częstochowa 1994; B. Pabian, *Dziedzictwo kulturowe częstochowskiego. Wierzenia, zwyczaje i obrzędy rodzinne*, Wrocław 2005; L. Piłecka, B. Roszak, S. Wrzesiński, *Truskolasy dawniej i dziś*, Truskolasy 2008; Ł. Pabich, *Krajobraz górniczy ziemi częstochowskiej*, Częstochowa 2011; T. Jelonek, *Truskolasy. Dzieje wsi, jej tradycje oraz zabytki kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja*, Wręczyca Wielka 2013; T. Jelonek, *Przemiany kulturowe wsi z perspektywy jej autochtonów (na przykładzie nieoficjalnych wypowiedzi mieszkańców Truskolas koło Częstochowy i miejscowości okolicznych)*, „Perspektywy Kultury” 16 (2017) nr 1, s. 135–160; T. Jelonek, *Nazewnictwo funkcjonujące na językowo-kulturowych pograniczach miast i wsi w dobie globalizacji*, „Polonica” 43 (2023), s. 63–75; K. Łatak CRL, *Klasztor kłobucki. Przestrzeń – ludzie – aktywność – kultura*, Łomianki 2022; R. Garstka, A. Lysko, *Walory kulturowe ziemi częstochowskiej. Obrzędowość do roczna, strój ludowy, tradycyjna zabudowa: w granicach subregionu północnego województwa śląskiego i powiatu zawierciańskiego*, Katowice 2023; M. C. Rokosa, *Żelazo z doliny rzeki Kostrzyny-Pankówki*, t. 1: *Górnictwo i hutnictwo żelaza*, t. 2: *Społeczeństwo, religie i kościoły*, t. 3: *Aneks*, Częstochowa 2023.

kulturowym, zwyczajami, obyczajami i zachowaniami”¹⁵. Jej podstawę stanowi przekazywany z pokolenia na pokolenie system wartości, w którym kluczową rolę odgrywa poszanowanie dziedzictwa przodków¹⁶. Trzeba jednak podkreślić, że identyfikacja grupy z określonym układem kulturowym realizuje się nie tylko poprzez odwołanie do wspólnego systemu aksjologicznego i pamięci zbiorowej, lecz także przez umiejętność „rozumienia i przeżywania treści [lokalnych] przekazów symbolicznych”¹⁷. Tożsamość łączy się zatem z poczuciem przynależności regionalnej, np. do ściśle określonej wiejskiej wspólnoty. Potwierdzają to wspomniane przekazy, w których dominantę stanowią przede wszystkim odwołania do dziejów społeczno-politycznych, kultury materialnej i duchowej (np. lokalnych budowli, wierzeń, przesądów), a także elementów przyrody (np. uroczysk, symbolicznych drzew) lub też domostw, członków rodziny, sąsiadów czy okresu dzieciństwa i młodości, a więc takich elementów, które konstytuują szeroko pojętą tożsamość członków dawnej społeczności wiejskiej i niejednokrotnie znajdują też egzemplifikację w nieoficjalnych nazwach własnych.

Definicję *tekstu kultury* przyjęto za autorami *Słownika pojęć i tekstów kultury*. Twórcy leksykonu pod wspomnianym hasłem piszą, że jest to:

tekst będący dobrem zbiorowym, zachowywany, przekazywany i wzbogacany przez kolejne pokolenia, zobiektywizowany wynik współdziałania i twórczej aktywności wielu pokoleń, zdolny do rozprzestrzeniania się i rozwoju. Jest efektem powtarzalności określonych zachowań wewnętrznych i zewnętrznych członków społeczeństwa (np. myślenia, odczuwania, skłonności do zachowań twórczych)¹⁸.

Jerzy Bartmiński i Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska zwracają uwagę na to, że za *teksty kultury* można uznać tylko takie wytwory, które są nośnikami pewnych idei oraz są w stanie oddziaływać na wyobraźnię i emocje. Zdaniem badaczy są to teksty, które przez daną społeczność zostały uznane za kulturowo istotne¹⁹. Teresa Kostkiewiczowa zalicza do nich m.in. dzieła plastyczne,

15 W. Żarski, *Tożsamość kulinarna jako wykładnik odrębności kulturowej*, w: *Tożsamość na styku kultur*, red. I. Masojć, R. Naruniec, Wilno 2008, s. 86.

16 Por. H. Kurek, *Tożsamość kulturowa*, s. 45.

17 M. Wieruszewska, *Tożsamość kulturowa wsi. Kwestie i zobowiązania*, „Przegląd Humanistyczny” 52 (2008) nr 6 (411), s. 39.

18 *Słownik pojęć i tekstów kultury. Terytoria słowa*, red. E. Szczęsna, Warszawa 2002, s. 307.

19 Zob. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, Warszawa 2009, s. 72.

stroje oraz „zachowania realizujące pewien społecznie utrwalony wzorzec”²⁰. W dobie postępujących przemian i szerzących się procesów globalizacyjnych badanie tekstów kultury umożliwia obserwację rozwoju materialnego i duchowego społeczeństw. Warto też podkreślić, że wytwory kultury, o czym wspominają autorzy *Słownika pojęć i tekstów kultury*, są nie tylko źródłem poznania i wiedzy leżącej u podstaw rozwoju cywilizacyjnego, lecz także uczestniczą w wytwarzaniu więzi społecznych²¹.

Ramy definicyjne *nazwy własnej* przyjęto za Władysławem Lubasiem. Zgodnie ze stanowiskiem wspomnianego socjolingwisty przy zaliczeniu danego określenia do proprialnych znaków językowych kierowano się przede wszystkim tym, czy dana nazwa jest przez co najmniej kilkunastu mieszkańców wsi znana²². W niniejszym opracowaniu za *nieoficjalne nazwy własne* uznano takie propria, które funkcjonują głównie w polszczyźnie mówionej mieszkańców wsi i są przekazywane z pokolenia na pokolenie. Ponieważ nazwy te – jak określa to Marek Kornaszewski – nie są filtrowane „przez sito oficjalności”²³, utrwalają one charakterystyczne rysy ludowego sposobu postrzegania i interpretacji świata. Cechuje je ponadto wąski zakres funkcyjnego obiegu, duża wariantowość oraz ścisły związek z przestrzenią społeczno-przyrodniczo-kulturową danego regionu. Ich funkcjonowanie dowodzi też, że „językowy świat wiejski jest budowany według własnych potrzeb, [jest] dostosowany do życia w zgodzie i harmonii z przyrodą i religią”²⁴.

Nieoficjalne nazwy własne powstały w wyniku społecznego zapotrzebowania na wyróżnienie obiektów, np. fizjograficznych, materialnych, które z różnych powodów stały się dla członków określonej mikrospołeczności ważne²⁵. Choć w polszczyźnie mówionej pełnią one głównie funkcję referencjalną, to należy jednak podkreślić, że „archiwizują” treści kulturowo istotne dla danej społeczności, która w trakcie procesu socjalizacji stara się je przekazać

20 T. Kostkiewiczowa, *Tekst I*, w: *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 575.

21 Zob. *Słownik pojęć i tekstów kultury*, s. 307.

22 Zob. W. Lubaś, *Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego*, cz. 1, „Onomastica” 8 (1963), s. 200.

23 M. Kornaszewski, *W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje*, „Onomastica” 30 (1986), s. 11.

24 H. Pelcowa, *Przeszłość w językowym obrazie świata współczesnej wsi*, w: *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin 1999, s. 259.

25 Por. E. Jakus-Borkowa, *Nazewnictwo polskie*, Opole 1987, s. 13.

kolejnym pokoleniom. Nazwy te stanowią „wytwory aktywności kulturowej [prostego] człowieka”, oddziałują na jego wyobraźnię i emocje²⁶. Potwierdzają to dane uzyskane od informatorów. I tak na przykład podczas próby ustalenia motywacji semantycznej mikrotoponimu *Olszynki* respondent wskazał nie tylko na polanę porośniętą niewielkimi olszynami, lecz także przywiódł na pamięć wspomnienia z lat młodości: „Olszynki, tu się dawniej odbywały zabawy, ludzie tam z kocami chodzili, miejsce między dwoma rzeczkami, teraz już jest jedna tylko, rosły tam olchy, w tych olchach była ustawiona scena”²⁷. Podczas omawiania motywacji semantycznej innego proprium, nazwy części Truskolas – *Pasterników*, informator wskazał na wypas bydła i owiec, a przy okazji przedstawił pierwszych mieszkańców tej części wsi oraz przybliżył socjolingwistyczne aspekty funkcjonowania nazwy:

Dawniej tam nie było na Pasternikach dużo domów. Wypasali tam bydło i owce. Tam wujek Marcin kozy też wypasał, tam gdzie jest teraz Łopatowe. Dopiero potem się zaczęli tak budować. Na początku to tam tylko, jak pamiętam, Parkitny, Kmiecie, Krawczyki, Kasprzyki, Kaspryczka tam była, Markowski, Kotkowski i Oziąbała mieszkali. Potem budowało się coraz więcej domów. I ludzie mówili, że ktoś mieszka na Pasternikach. Te domy należały do Dębicznej, ale ludzie i tak mówili na to Pasterniki, bo Dębiczna dla ludzi to była od zakrętu do kopalni Czesław. Droga to tam taka polna była, asfaltu nie było.

Przytoczone przykłady potwierdzają, że nieoficjalne nazwy własne są tekstami kultury. Stanowią one świadectwo aktywności onimicznej wielu pokoleń wsi. Utrwalają elementy materialnego i duchowego dziedzictwa mikrospołeczności. Dla najstarszego pokolenia mają one wymiar symboliczno-emocjonalny, przywołują bowiem na pamięć lata młodości, obraz dawnej wspólnoty z kulturą agrarną, z rozbudowaną wiejską obyczajowością, z bogactwem kontaktów sąsiedzkich i z członkami mikrospołeczności, którzy już odeszli.

²⁶ Por. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Tekstologia*, s. 72.

²⁷ Wypowiedzi informatorów przytoczono w oryginale, dlatego też mogą one zawierać różnego rodzaju błędy, np. językowo-stylistyczne. Ponieważ we wspomnianych wypowiedziach pojawia się niewielka liczba cech gwarowych, cytaty sprowadzono do postaci literackiej. Charakterystykę polszczyzny mówionej mieszkańców gminy Wręczyca Wielka autor przedstawił w odrębnym opracowaniu. Zob. T. Jelonek, *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, s. 43–53.

Analizując elementy nieoficjalnego systemu nazewniczego, należy pamiętać o uwzględnieniu aspektów: społeczno-politycznego oraz przyrodniczo-kulturowego,

każde słowo [bowiem] – jak pisze Pelcowa – jest powiązane niemi zależności nie tylko z desygnatem, ale i z innymi nazwami i elementami otaczającej rzeczywistości, a zatem [jest] w sposób wyraźny uwikłane w kontekst kulturowy. Jest częścią sposobu myślenia i postrzegania świata przez mieszkańców regionu, dlatego też w obrazie gwarowym trzeba uwzględnić nie tylko słowo, ale także jego strukturę, pokazać szerszy kontekst kulturowy i charakter nazywanego desygnatu²⁸.

Włączenie do analizy zgromadzonego materiału onimicznego rozbudowanego, socjolingwistyczno-etnograficznego tła nazwy własnej oraz przyjęcie założenia, że proprialne znaki językowe nie tylko oznaczają, ale i znaczą, pozwala umiejscowić niniejsze rozważania w nurcie badań onomastyki kulturowej.

Tożsamość mieszkańców wsi i jej przemiany stanowiły do tej pory przedmiot zainteresowań wielu badaczy, np. językoznawców, kulturoznawców, etnografów, socjologów czy historyków. Wspomniana tematyka znalazła odzwierciedlenie w pracach m.in. Marii Wieruszewskiej²⁹, Barbary Grabki i Renaty Kucharzyk³⁰, Haliny Pelcovej³¹, Izabelli Bukraby-Rylskiej³², Haliny Kurek³³, Ewy Nowickiej i Anny Wrony³⁴ oraz Stanisława Kłopoty³⁵. Ponadto zagadnienie to zostało omówione w większości artykułów zawartych w dwu monografiach

28 H. Pelcowa, *Specyfika i tożsamość gwarowa regionu*, w: *Studia dialektologiczne*, t. 4, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Kraków 2010, s. 69.

29 Zob. np. M. Wieruszewska, *Wieś polska. Konteksty – kontrasty – strategie*, Warszawa 1997; M. Wieruszewska, *Tożsamość kulturowa wsi*, s. 31–45.

30 Zob. B. Grabka, R. Kucharzyk, *Dialekty i ich status*, s. 55–70.

31 Zob. np. H. Pelcowa, *Specyfika i tożsamość*, s. 63–69; H. Pelcowa, *Dziedzictwo leksykalne*, passim.

32 Zob. I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, passim.

33 Zob. np. H. Kurek, *Tożsamość kulturowa*, s. 45–54; H. Kurek, *Wiejskie korzenie a problemy kulturowej tożsamości*, w: *Język w środowisku wiejskim. W 110. rocznicę urodzin Profesora Eugeniusza Pawłowskiego*, red. M. Mączyński, E. Horyń, Kraków 2014, s. 105–114; H. Kurek, *Krakowianie o wiejskich korzeniach. Podzielona tożsamość*, „Socjolingwistyka” 30 (2016), s. 73–80.

34 Zob. E. Nowicka, A. Wrona, *Regionalizm czy nowa etniczność? Wieś podhalańska w XXI wieku*, Kraków 2015.

35 Zob. S. W. Kłopot, *Tożsamość socjokulturowa mieszkańców wsi*, w: *Tożsamości w procesach społeczno-kulturowych*, red. M. Dziekanowska, M. Wójcicka, Lublin 2017, s. 149–180.

wieloautorskich: *Góraliszczynna mniej znana. W poszukiwaniu lokalnych tradycji*³⁶ oraz *Pamięć – tożsamość – kategorie językowo-kulturowe*³⁷.

Analiza proprialnych znaków językowych w kategoriach tekstów pojawia się natomiast w pracach m.in. Aleksandry Cieślikowej³⁸, Katarzyny Skowronek i Mariusza Rutkowskiego³⁹, Adama Siwca⁴⁰ czy Małgorzaty Rutkiewicz-Hanczewskiej⁴¹. W tym miejscu warto również wspomnieć o artykule Beaty Afeltowicz *Nazwa własna jako tekst kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego*⁴².

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału onimicznego oraz „danych przyjęzykowych”⁴³ należy stwierdzić, że identyfikację wiejskiej społeczności z szeroko pojętą kulturą „małej ojczyzny” uwypukla wysoki stopień znajomości jej realiów społeczno-politycznych, geograficznych, topograficznych i kulturowych, które w dużej mierze znajdują odzwierciedlenie w motywacjach semantycznych nieoficjalnych nazw własnych. Potwierdza to tezę Kurek, która pisze, że

mapa mentalna wiejskiej społeczności zawiera [...] nie tylko mentalne wyobrażenie swojej „małej ojczyzny”, lecz także – rzeczywiste fakty geograficzne oraz obiekty kulturowe szczególnie ważne dla lokalnej wspólnoty. Na owej mapie widnieją one jako najwyrazistsze punkty, najlepiej „podświetlone” i dzięki temu najmocniej uwydatnione⁴⁴.

I tak najstarsi mieszkańcy badanego regionu posiadają bogatą wiedzę na temat nazw niesamodzielnych jednostek osadniczych. Propria te – przed wprowadzeniem oficjalnych nazw wiejskich ulic – desygnowały poszczególne skupiska ludzi wewnątrz mikrowspólnoty:

36 Zob. *Góraliszczynna mniej znana. W poszukiwaniu lokalnych tradycji*, red. Ł. Sochacki, Kraków 2020.

37 Zob. *I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny*, t. 3: *Pamięć – tożsamość – kategorie językowo-kulturowe*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Bakalarczyk, P. Łozowski, Lublin 2022.

38 Zob. A. Cieślikowa, *Nazwa w tekście a tekst w nazwie*, w: *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin 2001, s. 99–108.

39 Zob. K. Skowronek, M. Rutkowski, *Media i nazwy. Z zagadnień onomastyki medialnej*, Kraków 2004.

40 Zob. A. Siwiec, *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta*, Lublin 2012.

41 Zob. M. Rutkiewicz-Hanczewska, *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*, Poznań 2013.

42 Zob. B. Afeltowicz, *Nazwa własna jako tekst kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, „Acta Universitatis Lodzensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 18 (2011), s. 73–80.

43 Por. J. Bartmiński, *Językowe podstawy obrazu świata*, s. 14.

44 H. Kurek, *Mentalna mapa wiejskiej wspólnoty kulturowej*, w: *Dialog pokoleń 2*, red. E. Wierzbicka-Piotrowska, Warszawa 2016, s. 126; por. I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, s. 449.

Tobie to chyba chodzi o takie stare nazwy, to by lepiej starsi ludzie pamiętali, ale to co ja pamiętam, to ci powiem. To są takie nasze regionalne nazwy. To dawniej mówiło się, że ktoś w Truskolasach mieszka na przykład na Pasternikach, w Górcie, na Hyrowskiej, obok Hyrowskiej to była jeszcze Ciemna, no i jeszcze Dziadownia i Miętna przecież. Na ul. Piaskową to dawniej mówili Gole Drugie, bo to blisko Golcy. Przed wojną to na Krótką mówili Palestyna, bo dużo Żydów tam podobno mieszkało. O jeszcze mi się przypomniało, że Biegun mówili na te dwa domy w polach, co teraz blisko ul. Dębicznej. W Truskolasach to starsi ludzie jeszcze wiedzą, co to jest Magador. Wiesz co to jest? No tam ludzie nie mieszkali, ale tam był PGR. A dlaczego Magador? Tego to ja dokładnie nie wiem. Kiedyś to był taki film „Dziewczyna z Magadoru”, może to jakoś o to chodzi? Ale nie wiem. Jeszcze na przykład na Dębicznej tam za zakrętem na Hutkę to ludzie mówią, że ktoś mieszka na Górcie albo na Dołku. Na Górcie to te dwa domy, pani Kłobusińska tam mieszka, a na Dołku to tam koło kopalni. I jeszcze mi się przypomniało, ale to pewnie już wiesz, na 1 Maja to dawniej mówili Kościelna.

Kiedyś to była wieś Hutka i ona dzieliła się na Ziętki, Górę, Dół i Rudnik. Teraz to trzeba mieć mapę. Ziętki to ulica Leśna, Góra to ulica Górna i trochę Główniej, Dół to ulica Dolna, a Rudnik to kawałek ulicy Długiej pod Kałmukami.

Choć „rodzinna wieś [...] traktowana jest zawsze jako swoiste centrum świata”⁴⁵, to należy podkreślić, że dawna mikrospołeczność знаła również okolice „małej ojczyzny”. Znajduje to odzwierciedlenie m.in. w nazwach terenowych, w których utrwalono informacje na temat lokalizacji obiektów fizjograficznych względem sąsiednich miejscowości, np. *Na Truskolaską Szos* (por. n.m. *Truskolasy*, por. ap. *szos*, Długi Kąt, Truskolasy)⁴⁶, *Blachowski Dukt* (por. n.m. *Blachownia*, por. ap. *dukt*, Wręczyca Wielka), *Częstochówka* (por. n.m. *Częstochowa*, Borowe), *Dukt na Dąbrowę* (por. ap. *dukt*, por. n.m. *Dąbrowa*, Kuleje), *Łebkowska Droga* (por. n.m. *Łebki*, por. ap. *droga*, Jezioro), *Dzielnica Zamłyńska* (por. ap. *dzielnica*, por. n.m. *Zamłyńie*, Brzezinki). Potwierdzają to również informacje uzyskane od respondentów. I tak na przykład *Dukt na Dąbrowę* to nazwa leśnej drogi, która prowadzi w kierunku jednej z miejscowości, a dokładnie – Dąbrowy, por. „Dukt na Dąbrowe, na Dąbrowę przez las leci”. Z kolei *Dzielnica Zamłyńska* to określenie piaszczystego traktu, który oddziela pola

45 H. Kurek, *Mentalna mapa*, s. 126.

46 W nawiasach okrągłych umieszczono odsyłacz do źródła porównawczego i nazwę miejscowości, w której odnotowano dane proprium.

dwu wsi – Brzezinek i Zamłynia, por. „Dzielnica Zamłyńska, ona do lasu leci, oddziela pola Zamłynia od Brzezinek, jest w stronę Zamłynia”. Na podstawie informacji uzyskanych od najstarszych respondentów można stwierdzić, że nazwy części wsi oraz mikrotoponimy stanowiły dla tradycyjnej społeczności symbol „małej ojczyzny”. Tworzyły pewnego rodzaju „onimiczny szyfr”, którego treść była znana tylko określonej liczbie osób. Członkowie mikrowspólnoty akceptowali przekazywany z pokolenia na pokolenie prastary podział nazewniczy, utożsamiali się z poszczególnymi elementami systemu onimicznego, a ponadto potrafili każde proprium odpowiednio zinterpretować i użyć w trakcie procesu komunikacji.

Wspomniane utożsamianie się z szeroko pojętym dziedzictwem „małej ojczyzny” można obserwować nie tylko na płaszczyźnie utrwalonego w nazwach podziału terytorialnego, lecz także w zakresie szeroko pojętej natury. Jej charakterystyczne elementy znajdują odzwierciedlenie w nieoficjalnych nazwach własnych. Potwierdzają to m.in. określenia części wsi utrwalające informacje o lokalnych elementach konfiguracji terenu, np. *Dół* (por. ap. *dół*, Hutka), *Góra* (por. ap. *góra*, Hutka), *Górka* (por. ap. *górką*, Truskolasy), *Kozia Górka* (por. ap. *kozi*, por. ap. *górką*, Kuleje), *Wilcze Doły* (por. ap. *wilczy*, por. ap. *dół*, Kalej). I tak na przykład w Hutce można wyodrębnić m.in. *Dół* i *Górkę*, czyli określenia uwypuklające dwie opozycyjne pod względem formy powierzchni części wsi, por. „Dół jest tu gdzie remiza, a Górka to tam koło kapliczki, na tej górcie takiej”.

Znajomość lokalnej przyrody nie ogranicza się tylko do wiedzy z zakresu geomorfologii. Ponieważ gminę Wręczyca Wielka wyróżnia duży stopień zalesienia, mieszkańcy wspomnianego regionu posiadają bogatą wiedzę na temat okolicznych lasów. Specyfika drzewostanów znajduje egzemplifikację na przykład w mikrotoponimach: *Borki* (por. ap. gw. *bór* ‘las sosnowy’⁴⁷, Pierzchno), *Bukowiec* (por. ap. gw. *bukowiec* ‘las bukowy’⁴⁸, Wręczyca Mała, Wręczyca Wielka), *Dębrowy* (por. ap. gw. *dębrowa*⁴⁹; por. ap. *dąbrowa* ‘las dębowy’⁵⁰, Długi Kąt), *Dębina* (por. ap. gw. *dębina* ‘las dębowy lub skupisko dębów w lesie’⁵¹, Koski, Kuleje, Wręczyca Wielka, Wydra), *Josień* (por. ap. *jesion*, Węglowice),

47 *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2009, s. 25.

48 *Słownik gwar polskich*, t. 3, z. 1 (7), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa 1989, s. 71.

49 *Słownik gwar polskich*, t. 5, z. 3 (15), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków 1998, s. 498.

50 *Słownik gwar polskich*, t. 5, z. 2 (14), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, s. 411.

51 *Słownik gwar polskich*, t. 5, z. 3 (15), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, s. 494.

Modrznynec (por. ap. *modrzew*, Jezioro). Potwierdzają to informacje uzyskane od najstarszych mieszkańców gminy Wręczyca Wielka, np. „Tu na ten las mówią Borki. Borki to jest taka nazwa ludowa, to chodzi o to, że tam trochę lasów sosnowych. Dębina, tam jest dużo dębów, tam chodzę na prawdziwki, kurki, kurpiotki, czyli niemki”. W kontekście przywołanych określeń lasów warto wspomnieć, że w polszczyźnie mówionej najstarszego pokolenia Truskolas do tej pory można usłyszeć gwarowy związek frazeologiczny: *iść w Akace* ‘umrzeć’. Frazeologizm ten utrwała nieoficjalną nazwę cmentarza w Truskolasach. Ustalając motywację semantyczną *Akacy*, należy dodać, że w przeszłości wspomniane miejsce spoczynku zmarłych było porośnięte licznymi akacjami. Trzeba dodać też, że nieoficjalna nazwa cmentarza funkcjonuje tylko w związku frazeologicznym.

Na podstawie analizy zgromadzonego materiału językowego-kulturowego można stwierdzić, że mieszkańcy wsi nie tylko znają specyfikę drzewostanów, lecz posiadają także bogatą wiedzę na temat innych elementów lokalnej przyrody. Identyfikują się z mikrowspólnotą, ponieważ potrafią zinterpretować m.in. treści zakrzeple choćby w nazwach obiektów fizjograficznych motywowanych dziejami pojedynczych drzew – pomników historii. I tak na przykład mikrotoponim *Buk* (por. ap. *buk*, Kuleje, Nowiny) określa teren na granicy dwu miejscowości: Kulej i Nowin. Choć w XXI wieku nie istnieje już desygnat nazwy, to proprialny znak językowy wciąż „archiwizuje” informacje dotyczące partyzantki i dawnej wiejskiej obyczajowości:

Było najgrubsze drzewo tutaj w okolicy, buk. Partyzanty strzelały, tak ćwiczyli, do niego strzelali. Po ścięciu tam nawet szable były takie zarośnięte, no i on usechł później, a niektórzy to szukali jeszcze pistoletów schowanych. Na krzyżówce takich dróg było wsadzone dąb i buk, dąb do dzisiaj rośnie, a buk się przewrócił. Jest parking zrobiony. Tam były zabawy dawniej robione. Karbitki świecili, ludzie przychodzili, orkiestra, bęben, trąbka, akordeon. Organizowaliśmy tam dla ludzi, dla robotników leśnych. Był inny świat, inne życie.

Bogactwo treści utrwalonych w lokalnych pomnikach przyrody potwierdzają również inne nazwy z tej grupy, por. *Lipa* (por. ap. *lipa*, Pierzchno), *Koło Buka* (por. ap. *buk*, Kuleje, Nowiny), *Koło Dębu* (por. ap. *dąb*, Klepaczka), *Koło*

Gruszki (por. ap. *grusza*, Klepaczka), *Pod Bukiem* (por. ap. *buk*, Pierzchno), *Pod Dębciem* (ap. gw. *dębiec* ‘mały, młody dąb’⁵², Klepaczka).

Oprócz drzew warto również wspomnieć o innych elementach lokalnej przyrody, z którymi identyfikują się najstarsi mieszkańcy wsi. Potwierdzają to na przykład nazwy: *Gliniak* (por. ap. *glina*, Nowiny) i *Jarzaki* (por. ap. *jarzyć się* ‘iskrzyć, żarzyć się, świecić’⁵³, Nowa Szarlejka). Poświadczają to także wypowiedzi respondentów:

No ten Gliniak nasz, u nas był Gliniak, to była łąka, wybrali taki dół, bo tam wybierali glinę i dlatego jest nazywany Gliniak. A później dzieci wiejskie uczyły się pływać w tym Gliniak. A ta glina była potrzebna na klepiska, na mieszkania, polepy robili. Dawniej tak robili. I później się wszyscy chodzili kąpać do tego Gliniaka, cegłę też wypalali z gliny.

Jarzaki, taki staw był, taki świecący, taki blask od niego był, teraz jest zarośnięty trzcinami, chaszczami, takim tatarakiem.

Wnikliwa znajomość elementów lokalnej przyrody dowodzi, że mieszkańców tradycyjnej społeczności wyróżnia bliski związek z naturą poprzez pracę na roli. Członkowie mikrowspólnoty identyfikują się z obiektami fizjograficznymi, ponieważ, mówiąc o nich, często za pośrednictwem zaimka dzierżawczego wskazują na przynależność na przykład lasów, pojedynczych drzew, uroczysk, stawów do „małej ojczyzny”, np. *nasz Gliniak, наша rzeczka, w naszym stawie*.

Oprócz wspomnianych szeroko pojętych elementów przyrodniczych mieszkańcy dawnej wsi utożsamiają się również z różnego rodzaju obiektami kultury materialnej, które stanowiły lub nadal stanowią „najwyrazistsze punkty”⁵⁴ lokalnej przestrzeni. Na podstawie informacji uzyskanych od respondentów można do nich zaliczyć m.in. kościół, liczne kapliczki i krzyże przydrożne, cmentarz, kopalnie rudy żelaza, kolejkę wąskotorową, młyny, karczmy czy leśne dukty. Historie wspomnianych desygnatów w dużej mierze utrwalają określenia małych obiektów architektury sakralnej, nazwy części wsi oraz mikrotoponimy, np. *Kapliczka na Krauzowiźnie* (por. n.os. *Krauze*, Klepaczka), *Kapliczka przy Młynie* (por. ap. *młyn*, Klepaczka), *Krzyż Powstańczy*

52 *Słownik gwar polskich* t. 5, z. 3 (15), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, s. 494.

53 F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1, Kraków 1956, s. 510.

54 H. Kurek, *Mentalna mapa*, s. 126.

(por. ap. *powstańczy*, Truskolasy, Wręczyca Wielka), *Kapliczka Powstańcza* (por. ap. *powstańczy*, Truskolasy), *Krzyż Lemańskiego* (por. n.os. *Lemański*, Grodzisko); *Młyńska* (por. ap. *młyński*, Klepaczka), *Gajówka* (por. ap. *gajówka*, Bieżeń), *Kościelna* (por. ap. *kościelny*, Truskolasy), *Pod Torem* (por. ap. *tor*, Wręczyca Wielka), *Przed Mostem* (por. ap. *most*, Nowiny), *Za Mostem* (por. ap. *most*, Nowiny); *Młynówka* (por. ap. *młyn*, Długi Kąt), *Stara Karczma* (por. ap. *stary*, por. ap. *karczma*, Jezioro), *Koło Dwudziestki* (por. chrem. *Dwudziestka* ‘lokalna nazwa Kopalni XX-lecia PRL w Golcach’, Golce), *Koło Bożnicy* (por. ap. *bożnica*, Truskolasy). I tak na przykład nazwa *Kapliczka przy Młynie* desygnuje mały obiekt architektury sakralnej w Klepaczce ufundowany przez Paulinę i Franciszka Borkowskich w 1895 roku. Z kolei *Krzyż Powstańczy* zlokalizowany w lesie między Truskolasami a Wręczycą Wielką ma związek z tragicznymi wydarzeniami 1863 roku oraz II wojny światowej. Inna nazwa, *Młyńska*, to natomiast określenie części Klepaczki, w której dawnej znajdował się młyn. Z kolei *Młynówka* to rzeka mająca swoje źródło w pobliżu młyna, co potwierdza wypowiedź respondenta: „Od strony zachodniej wieś Bór Zapilski oddziela rzeczka Młynówka. Ma źródła tam, gdzie młyn, w pobliżu. Młyn jest przy niej postawiony”.

Wspomniane wytwory kultury materialnej są często zlokalizowane pomiędzy obiektami fizjograficznymi związanymi z kulturą agrarną. Wśród nich warto wymienić nie tylko łąki, ale i pola, które – jak pisze Kurek – stanowią miejsca, „gdzie tworzą się specyficzne relacje międzyludzkie oraz relacje ze światem przyrody”⁵⁵. Zdolność do identyfikacji poszczególnych pól i łąk na mapie mikrowspólnoty oraz umiejętność ich szczegółowego opisu uwypukla identyfikację najstarszego pokolenia z określonym regionem. Potwierdzają to zarówno mikrotoponimy, jak i nazwy części wsi, które – jak określa to Kinga Zawodzińska-Bukowiec – przed „awanssem toponimicznym”⁵⁶ pełniły funkcję określeń obiektów fizjograficznych, np. *Kopskie* (por. ap. *kopa*, Długi Kąt), *Kopy* (por. ap. *kopa*, Bieżeń), *Pasterniki* (por. ap. gw. *pasternik* ‘pastwisko’⁵⁷, Truskolasy); *Łąki Przykopy* (por. ap. *łąka*; por. ap. gw. *przykopa* ‘rów’⁵⁸), *Niwa*

⁵⁵ H. Kurek, *Mentalna mapa*, s. 127.

⁵⁶ K. Zawodzińska-Bukowiec, *Nazwy części wsi, przysiółków, osad i rumunków – nazwy terenowe czy miejscowe? (na podstawie toponimów ziemi dobrzyńskiej)*, w: *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź 2014, s. 283.

⁵⁷ *Mały słownik gwar polskich*, s. 185.

⁵⁸ *Mały słownik gwar polskich*, s. 227.

(por. ap. *niwa*, Piła Pierwsza), *Jagły* (por. ap. gw. *jagły* ‘krupy jaglane, kasza jaglana t.j. [sic!] z prosa’⁵⁹, Hutka), *Owsiska* (por. ap. gw. *owsisko* 1. ‘pole, na którym rósł owies’; 2. ‘pole po owsie’⁶⁰). I tak na przykład *Pasterniki* to część ul. Dębicznej w Truskolasach, która w przeszłości była pastwiskiem. Z kolei *Jagły* to nazwa pól w Hutce, na których często siano proso, por. „Dlatego Jagły, bo tam na polach chłopcy siali proso i na nas Jaglorze nawet ludzie z Truskolas mówili”. Bogactwo nazw z tej grupy potwierdza związek dawnej społeczności z kulturą agrarną, a ponadto identyfikację z przekazywanym z pokolenia na pokolenie układem struktury zawodowo-społecznej.

W kontekście dotychczasowych rozważań warto podkreślić, że najważniejszy punkt na mapie mentalnej mikrospołeczności stanowi rodzinny, często idealizowany *dom*⁶¹. W tradycyjnej wspólnocie językowo-kulturowej *dom* to nie tylko budynek, ale też sad, ogród, chlew, obora, kurnik, a przede wszystkim dziadkowie, ojcowie, dzieci, a także poczucie bezpieczeństwa, wspomnienia dzieciństwa i młodości oraz przekazywane z pokolenia na pokolenie tradycje⁶². W zgromadzonym materiale onimicznym tzw. obejsia są utożsamiane najczęściej z nazwiskami ich właścicieli⁶³, co z kolei uwypukla antropocentryzm kultury chłopskiej. Wspomniane domostwa w nazwach terenowych pełnią funkcję lokalizatorów, np. *Na Mazura* (por. n.os. *Mazur*, Kuleje), *Ścieżka na Liguskę* (por. ap. *ścieżka*, por. n.os. *Ligus*, Kuleje), *Koło Domu Kozaka* (por. ap. *dom*, por. n.os. *Kozak*, Kuleje), *Koło Garstki* (por. n.os. *Garstka*, Truskolasy), *Koło Krauzy* (por. n.os. *Krauze*, Bór Zapilski), *Pod Tukajem* (por. n.os. *Tukaj*, Golce). Potwierdzają to informacje uzyskane od respondentów. I tak na przykład *Ścieżka na Liguskę* to wąski, wydeptany pas ziemi prowadzący w kierunku domu kobiety o nazwisku *Ligus*: „Ścieżka na Liguskę, ona pod lasem mieszka i prosto z furtki miała, po płocie doszła do ścieżki, ta ścieżka na nią prowadziła”. Z kolei *Koło Domu Kozaka* to nazwa lasu zlokalizowanego w pobliżu dawnego domu pracownika kolei *Kozaka*: „Dawno temu mieszkał tam pracownik kolei Kozak. Teraz zostały już tylko ruiny”. W tym miejscu warto podkreślić, że nazwy te nie tylko utrwalają informacje na temat nazwisk właścicieli poszczególnych domostw, ale „archiwizują” również w dużej

59 *Słownik gwar polskich*, t. 2, red. J. Karłowicz, Kraków 1901, s. 218.

60 *Słownik gwar polskich*, t. 3, red. J. Karłowicz, Kraków 1903, s. 490.

61 H. Kurek, *Mapa mentalna*, s. 130.

62 Por. H. Kurek, *Mapa mentalna*, s. 130–131.

63 Por. T. Jelonek, *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, s. 178–194.

mierze historię poszczególnych rodzin. Znajomość rodzin zamieszkujących wiejską wspólnotę językowo-kulturową także podkreśla identyfikację mieszkańców wsi ze społecznością małej „ojczyzny”.

Umiejętność rozpoznania poszczególnych domostw z wykorzystaniem nazwisk, przezwisk lub przydomków ich właścicieli wskazuje na kolejny komponent tożsamości „prostych ludzi”, a dokładnie – wspólnotowość. Zdaniem Bukraby-Rylskiej trwałość wiejskiego współdziałania stanowiła wyraz solidarności grupy⁶⁴. Z wypowiedzi najstarszych mieszkańców gminy Wręczyca Wielka wynika, że istotną formą podejmowanej w mikrowspólnotach kooperacji był tzw. odrobek: „Ja dzisiaj pomogę sąsiadowi, a on pomoże jutro mnie”. W zgromadzonym materiale badawczym wspólnotowość została utrwalona przede wszystkim w nazwach obiektów fizjograficznych, które stanowiły własność całej wsi, np. *Działka Gromadzka* (por. ap. gw. *gromadzki* ‘do gminy należący’⁶⁵, por. ap. gw. *gromada* ‘zgromadzenie, ogół gminy’⁶⁶, Wręczyca Mała), *Gromadzkie* (por. ap. gw. *gromadzki* ‘do gminy należący’⁶⁷, por. ap. gw. *gromada* ‘zgromadzenie, ogół gminy’⁶⁸, Wręczyca Mała), *Kalejskie Pastwy* (por. n.m. *Kalej*, por. ap. *pastwa*, *Kalej*), *Łąki Borowskie* (por. ap. *łąka*, por. n.m. *Borowe*, *Borowe*), *Ogólność* (por. ap. *ogólny*, *Grodzisko*), *Pastwa* (por. ap. *pastwa*, *Borowe*, *Pierzchno*, *Piła Druga*, *Piła Pierwsza*). I tak na przykład *Ogólność* to nazwa łąki w Grodzisku służącej głównie do wypasu gęsi, co potwierdza respondent: „Na tej Ogólności my gęsi paśli. To było ogólne”. Z kolei *Pastwa* w Borowem była przeznaczona do wypasu krów, por. „Pastwa, tam były wypasy krów z całej wsi. Jak jest na Borowym młyn to tam. Jako dziecko wypasałam tam krowy”.

Na koniec warto również wspomnieć o tym, że praca na roli spajająca dawną mikrospołeczność w tzw. monolit agrarny stanowiła tylko jedną z płaszczyzn wspólnotowości. Drugą płaszczyznę tworzyła natomiast rozbudowana sfera religijności, magii i obrzędowości. Do jej transmisji i opisu służyła przede wszystkim gwara. Znajomość wspomnianej sfery i umiejętność prawidłowej interpretacji poszczególnych jej wytworów, często o skomplikowanej, lokalnej symbolice, stanowi kolejny element tożsamości mieszkańców dawnej wsi. I tak w zgromadzonym materiale onimicznym religijność połączoną

64 Zob. I. Bukraba-Rylska, *Socjologia wsi polskiej*, s. 456.

65 *Słownik gwar polskich*, t. 2, red. J. Karłowicz, s. 128.

66 *Słownik gwar polskich*, t. 2, red. J. Karłowicz, s. 127.

67 *Słownik gwar polskich*, t. 2, red. J. Karłowicz, s. 128.

68 *Słownik gwar polskich*, t. 2, red. J. Karłowicz, s. 127.

z potrzebą upamiętnienia losów dawnych członków mikrowspólnoty egzemplifikują przede wszystkim wspomniane już nazwy kapliczek i krzyży przydrożnych. Magia z kolei została utrwalona na przykład w nazwach: *Zwodzijas* (por. ap. *zwodzić* 'oprowadzać [wokół czegoś]'⁶⁹; por. ap. gw. *zwodzijas* 'zwozdziel, oszukaniec'⁷⁰, Wręczyca Mała), *Głaz* (por. ap. *głaz*, Wręczyca Wielka) lub *Czartowiec* (por. ap. *czart*, Truskolasy). Potwierdzają to wypowiedzi respondentów, np.

Wie pan co tu na tych łąkach, to my mówili Wręczyckie Łąki, tu jest taki duży głaz na nich. Mówią na to po prostu Głaz lub Zwodzijas. Tam zawsze zwodzi, oprowadza. Teraz tam mało się chodzi, ale dawniej to się chodziło wprost na Wręcycę. To jak ktoś wyszedł na ten głaz, to nigdy do domu nie trafił, to po północy chodzili, nie mogli znaleźć drogi. On tam do dzisiejszego dnia ten głaz jest, on tam teraz zarósł. On wielki jest taki, taki jakby ten samochód ten głaz.

W innej nazwie terenowej, w *Bartyzelowym Źródełku*, został utrwalony natomiast element wiejskiej obyczajowości polegający na ludowym przepowiadaniu pogody. Odzwierciedla to wypowiedź jednej z mieszkanek:

Bartyzelowe Źródełko, tam jest czysta woda, źródło jest na polu Bartyzela. To u mojego dziadka na polu. Tam była taka rynna od studni i tam się wodę brało. Jest cała historia z tym źródłem. Nigdy deszcz nie przyjdzie od północy, nie przyjdzie żadna burza, bo jest Źródełko Bartyzela. Chmura nie przekroczy, sprawdzałam przez ileś lat. Każdy deszcz przyjdzie od Josienia.

Głównym celem niniejszego artykułu była próba przybliżenia utrwalonych w tekstach kultury, czyli w nieoficjalnych nazwach własnych, elementów tożsamości tradycyjnej społeczności wiejskiej (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim).

Na podstawie analizy materiału onimicznego oraz wypowiedzi mieszkańców stwierdzono, że nazwy części wsi, mikrotoponimy oraz określenia małych obiektów architektury sakralnej stanowią przekazywane z pokolenia na

69 *Słownik staropolski*, t. 11, z. 7, red. nac. S. Urbańczyk, Kraków 2001, s. 513.

70 Kartoteka *Słownika gwar polskich* w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie. Autor składa serdeczne podziękowania prof. Renacie Kucharzyk, kierownikowi Pracowni Dialektologii Polskiej Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, za możliwość skorzystania z kartoteki.

pokolenie teksty kultury, które nie tylko archiwizują świat dawnych realiów wiejskich i specyfikę gminy, lecz także oddziałują na wyobraźnię i emocje. Językowo-kulturową i regionalną identyfikację tradycyjnej społeczności z „małą ojczyzną” uwypukla m.in. szczegółowa znajomość części wsi i jej okolicy. „Prości ludzie” posiadają szeroką wiedzę na temat przyrody, charakterystycznych budowli, okolicznych pól i łąk oraz poszczególnych domostw, ponadto potrafią prawidłowo zinterpretować zakreple w nieoficjalnych nazwach własnych fakty społeczno-polityczne i przyrodniczo-kulturowe. Znają bowiem symbolikę istotnych kulturowo wyróżników regionu, niejednokrotnie podkreślają też ich ścisły związek z „małą ojczyzną” (por. *nasze lasy*). Co więcej, nie jest im obca rozbudowana sfera zwyczajowo-wierzeniowo-obrzędowa, ponieważ czują się członkami tradycyjnej wspólnoty, której fundament stanowi pamięć o przeszłości i szacunek dla minionych pokoleń.

Nie ulega zatem wątpliwości, że elementy nieoficjalnego systemu nazewniczego stanowią dziedzictwo leksykalne i są tekstami kultury, które archiwizują wiedzę na temat sposobów identyfikacji członków tradycyjnej społeczności wiejskiej z określonym układem kulturowym funkcjonującym w przeszłości w gminie Wręczyca Wielka koło Częstochowy.

Wykaz skrótów

- ap. – appellativum
- chrem. – chrematonym
- gw. – gwarowe
- n.m. – nazwa miejscowa
- n.os. – nazwa osobowa

Bibliografia

- I Międzynarodowy Kongres Etnolingwistyczny*, t. 3: *Pamięć – tożsamość – kategorie językowo-kulturowe*, red. S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Bakalarczyk, P. Łozowski, Lublin 2022.
- Adamski A., *Górnictwo rud żelaza w regionie częstochowskim*, Częstochowa 1994.

- Afeltowicz B., *Nazwa własna jako tekst kultury w nauczaniu języka polskiego jako obcego*, „Acta Universitatis Lodziensis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” 18 (2011), s. 73–80.
- Bartmiński J., *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin 2009.
- Bartmiński J., Niebrzegowska-Bartmińska S., *Tekstologia*, Warszawa 2009.
- Bukraba-Rylska I., *Socjologia wsi polskiej*, Warszawa 2013.
- Cieślíkowa A., *Nazwa w tekście a tekst w nazwie*, w: *Semantyka tekstu artystycznego*, red. A. Pajdzińska, R. Tokarski, Lublin 2001, s. 99–108.
- Garstka R., Lysko A., *Walory kulturowe ziemi częstochowskiej. Obrzędowość doroczna, strój ludowy, tradycyjna zabudowa: w granicach subregionu północnego województwa śląskiego i powiatu zawierciańskiego*, Katowice 2023.
- Góralszczyzna mniej znana. W poszukiwaniu lokalnych tradycji, red. Ł. Sochacki, Kraków 2020.
- Grabka B., Kucharzyk R., *Dialekty i ich status w polskiej kulturze*, w: *W kręgu dialektów i folkloru. Prace ofiarowane Doktor Teresie Gołębiowskiej, Docent Wandzie Pomianowskiej i Docent Zofii Stamirowskiej*, red. S. Cygan, Kielce 2007, s. 55–70.
- Grochola-Szczepanek H., *Badania fokusowe mowy mieszkańców wsi*, „Socjolingwistyka” 20 (2006), s. 19–35.
- Jakus-Borkowa E., *Nazewnictwo polskie*, Opole 1987.
- Jelonek T., *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w mikrotoponimach*, Kraków 2018.
- Jelonek T., *Językowo-kulturowy obraz wsi i jej mieszkańców utrwalony w wiejskich toponimach (na przykładzie gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim)*, „Stylistyka” 33 (2024), s. 23–39.
- Jelonek T., *Nazewnictwo funkcjonujące na językowo-kulturowych pograniczach miast i wsi w dobie globalizacji*, „Polonica” 43 (2023), s. 63–75, <https://doi.org/10.17651/POLON.43.4>.
- Jelonek T., *Nazwy części wsi w polszczyźnie mieszkańców gminy Wręczyca Wielka w powiecie kłobuckim. Tradycja i zmiana*, w: *Od tradycji do antytradycji*, red. E. Horyń, S. Koziaara, E. Młynarczyk, M. Puda-Blokesz, Kraków 2024, s. 203–218 (Dialog z Tradycją, 10).
- Jelonek T., *Nazwy kapliczek i krzyży przydrożnych na tle kultury ludowej*, „Perspektywy Kultury” 44 (2024) nr 1, s. 443–462.
- Jelonek T., *Przemiany kulturowe wsi z perspektywy jej autochtonów (na przykładzie nieoficjalnych wypowiedzi mieszkańców Truskolas koło Częstochowy i miejscowości okolicznych)*, „Perspektywy Kultury” 16 (2017) nr 1, s. 135–160.

- Jelonek T., *Słownik mikrotoponimów gminy Wręczyca Wielka*, Kraków 2018.
- Jelonek T., *Truskolasy. Dzieje wsi, jej tradycje oraz zabytki kościoła parafialnego pw. św. Mikołaja*, Wręczyca Wielka 2013.
- Kłopot S. W., *Tożsamość socjokulturowa mieszkańców wsi*, w: *Tożsamości w procesach społeczno-kulturowych*, red. M. Dziekanowska, M. Wójcicka, Lublin 2017, s. 149–180.
- Kornaszewski M., *W sprawie klasyfikacji nazw terenowych. Uwagi i propozycje*, „Onomastica” 30 (1986), s. 5–15.
- Kostkiewiczowa T., *Tekst I*, w: *Słownik terminów literackich*, red. J. Sławiński, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 574–575.
- Kurek H., *Gwara – wartość podstawowa wiejskiego obszaru językowo-kulturowego*, „Rozprawy Komisji Językowej ŁTN” 49 (2004), s. 247–255.
- Kurek H., *Krakowianie o wiejskich korzeniach. Podzielona tożsamość*, „Socjolingwistyka” 30 (2016), s. 73–80, <https://doi.org/10.17651/SOCJOLING.30.6>.
- Kurek H., *Mentalna mapa wiejskiej wspólnoty kulturowej*, w: *Dialog pokoleń 2*, red. E. Wierzbicka-Piotrowska, Warszawa 2016, s. 125–132.
- Kurek H., *Tożsamość kulturowa polskiej wsi w epoce globalizacji i przemian społeczno-ekonomicznych*, w: *Badania dialektologiczne. Stan, perspektywy, metodologia. Materiały konferencji naukowej „Gwara i tekst”*, Kraków, 27–28 września 2013 r., red. M. Rak, K. Sikora, Kraków 2014, s. 45–54.
- Kurek H., *Wiejskie korzenie a problemy kulturowej tożsamości*, w: *Język w środowisku wiejskim. W 110. rocznicę urodzin Profesora Eugeniusza Pawłowskiego*, red. M. Mączyński, E. Horyń, Kraków 2014, s. 105–114.
- Lubaś W., *Dialektologia miejska. Przedmiot. Zakres. Metoda*, „Język Polski” 63 (1983) z. 4–5, s. 268–284.
- Lubaś W., *Nazwy terenowe powiatów jasielskiego i krośnieńskiego*, cz. 1, „Onomastica” 8 (1963), s. 195–236.
- Łatak K. CRL, *Klasztor kłobucki. Przestrzeń – ludzie – aktywność – kultura*, Łomianki 2022.
- Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2009.
- Nowicka E., Wrona A., *Regionalizm czy nowa etniczność? Wieś podhalańska w XXI wieku*, Kraków 2015.
- Pabian B., *Dziedzictwo kulturowe częstochowskiego. Wierzenia, zwyczaje i obyczaje rodzinne*, Wrocław 2005.
- Pabich Ł., *Krajobraz górniczy ziemi częstochowskiej*, Częstochowa 2011.
- Pelcowa H., *Dziedzictwo leksykalne wyznacznikiem tożsamości regionu lubelskiego*, Lublin 2023.

- Pelcowa H., *Przeszłość w językowym obrazie świata współczesnej wsi*, w: *Przeszłość w językowym obrazie świata*, red. A. Pajdzińska, P. Krzyżanowski, Lublin 1999, s. 253–267.
- Pelcowa H., *Specyfika i tożsamość gwarowa regionu*, w: *Studia dialektologiczne*, t. 4, red. H. Kurek, A. Tyrpa, J. Wronicz, Kraków 2010, s. 63–69.
- Pilecka L., Roszak B., Wrzesiński S., *Truskolasy dawniej i dziś*, Truskolasy 2008.
- Rokosa M. C., *Żelazo z doliny rzeki Kostrzyny-Pankówki*, t. 1: *Górnictwo i hutnictwo żelaza*, t. 2: *Społeczeństwo, religie i kościoły*, t. 3: *Aneks*, Częstochowa 2023.
- Rutkiewicz-Hanczewska M., *Genologia onimiczna. Nazwa własna w płaszczyźnie motywacyjno-komunikatywnej*, Poznań 2013.
- Siwiec A., *Nazwy własne obiektów handlowo-usługowych w przestrzeni miasta*, Lublin 2012.
- Skowronek K., Rutkowski M., *Media i nazwy. Z zagadnień onomastyki medialnej*, Kraków 2004.
- Sławski F., *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1, Kraków 1956.
- Słownik gwar polskich*, t. 2, red. J. Karłowicz, Kraków 1901.
- Słownik gwar polskich*, t. 3, red. J. Karłowicz, Kraków 1903.
- Słownik gwar polskich*, t. 3, z. 1 (7), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Wrocław–Warszawa 1989.
- Słownik gwar polskich*, t. 5, z. 2 (14), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków 1996.
- Słownik gwar polskich*, t. 5, z. 3 (15), red. J. Reichan, S. Urbańczyk, Kraków 1998.
- Słownik pojęć i tekstów kultury. Terytoria słowa*, red. E. Szczęsna, Warszawa 2002.
- Słownik staropolski*, t. 11, z. 7, red. nacz. S. Urbańczyk, Kraków 2001.
- Wieruszewska M., *Tożsamość kulturowa wsi. Kwestie i zobowiązania*, „Przegląd Humanistyczny” 52 (2008) nr 6 (411), s. 31–45.
- Wieruszewska M., *Wieś polska. Konteksty – kontrasty – strategie*, Warszawa 1997.
- Zawodzińska-Bukowiec K., *Nazwy części wsi, przysiółków, osad i rumunków – nazwy terenowe czy miejscowe? (na podstawie toponimów ziemi dobrzyńskiej)*, w: *Mikrotoponimia i makrotoponimia. Problematyka wstępna*, red. A. Gałkowski, R. Gliwa, Łódź 2014, s. 279–288, <https://doi.org/10.18778/7969-307-8.28>.
- Żarski W., *Tożsamość kulinarna jako wykładnik odrębności kulturowej*, w: *Tożsamość na styku kultur*, red. I. Masojć, R. Naruniec, Wilno 2008, s. 80–90.